

Yohai Hakak. **Haredi Masculinities between the Yeshiva, the Army, Work and Politics: The Sage, the Warrior and the Entrepreneur**. Leiden & Boston: Brill. 2016. 254 pages

רבקה נריה בן-שחר *

ביום בהיר אחד פגש בן דודי, תלמיד ישיבה חרדי-לאומי, בקרוב משפחה אחר, בחור ישיבה חרדי. "מה שלומך?" טפח בן דודי על שכמו של החרדי בידידות. הבחור החרדי השתוחח ארצה, משקפיו נפלו. הוא הביט סביב בהשתוממות: "האם עשיתי משהו רע? למה אתה מרביץ לי?" אם כך נראית פגישה בין שני בחורי ישיבה, שתורתם אומנותם, שההקפדה בהלכה היא נר לרגליהם, וההבדל היחיד ביניהם הוא היחס למדינה הציונית, איך נראית פגישה בין בחורי ישיבה חרדיים למקביליהם החילוניים? הטפיחה הידידותית על השכם הופכת להלם תרבות, כאשר כל אחד מהצדדים לא מבין למה מרביצים לו.

הלם התרבות הוא הלזו בספרו של חקק. הספר עוקב אחרי גברים חרדים, שלמדו שנים בישיבה ונעזים לעבר מרחבים של פעילות המבוססים על אידיאות חילוניות, מודרניות ומערביות. הוא בוחן את מגוון הדרכים שבהן מתעצבת הגבריות החרדית בתוך התהליכים החברתיים שעוברים על החברה החרדית ועל החברה הישראלית. עיצוב הגבריות החרדית החדשה מתאפיין לא רק במתח שבין הגבר החרדי ובין הגבר החילוני אלא גם במתח שבין החרדיות הישנה, הרואה בתלמיד החכם את האידיאל הגברי היחיד שניתן לשאוף אליו, ובין החרדיות החדשה, הנאבקת למען יצירת מנעד רחב של דמויות גבריות אפשריות. נראה כי התפיסה החרדית באשר לדימוי של הישראלי היהודי-חילוני משחוקת תפקיד מכריע בתהליך ההבניה של הגבריות החרדית.

כדי להבין כראוי את המתחים הללו בחר חקק שלושה אתרים שנמצאים מחוץ לאזור החרדי המוגן: טירונות של חיילים חרדים במחנה צבאי, תכנית ללימודים גבוהים, וסניפי מפלגת הליכוד. בניגוד לישיבה, שבמרכזו עבודת הא-ל באמצעות לימוד התורה, הצבא, ההשכלה והפוליטיקה הם אתרי מפתח "ארציים", שבמרכזם האדם. בכל אתר נבחנו האינטראקציות בין הגבר החרדי, תלמיד הישיבה, ובין המרחב המבוסס על ערכים חילוניים ומודרניים. נראה כי אף שלעיתים המרחק הפיזי בין הישיבה לאתרי המחקר קטן, המרחק הנתפס הוא עצום. לטענת חקק, אף שהנוכחות של גברים חרדים במרחבים הללו חדשה יחסית, יש לה תפקיד חשוב בכוחות השינוי העכשוויים הפועלים בחברה החרדית.

השאלות הניצבות בבסיס הספר הן: כיצד גברים חרדים מבנים את זהותם במרחבים אלו? כיצד הם מגיבים אליהם? מהם אזורי ההתנגדות והאימוץ? כיצד מגיבים החרדים לשיח ולפרקטיקות המבנים את זהותם הגברית, וכיצד הם מגיבים להיבטים האחרים של המרחבים החדשים? מהן ההשלכות של שינויים אלו, המתרחשים בקרב מיעוט חרדי, על החברה החרדית ועל מערכת היחסים שלה עם מדינת ישראל ועם החברה הישראלית?

ארבעת הפרקים האמפיריים של הספר מבוססים על מחקרים אתנוגרפיים שנערכו בתקופות שונות. שלושה עוסקים כאמור בצבא, בלימודים גבוהים ובמעורבות פוליטית. הפרק הרביעי

* המחלקה לתקשורת, המכללה האקדמית ספיר

מנתח את מעורבות הכותב ביצירתה של סדרה דוקומנטרית על החברה החרדית, והוא מבוסס על ההנחה שהיכולת של הגברים החרדים להשתלב במרחבים אלו תלויה גם ביכולתם של הישראלים לקבל את החרדים.

המפגש של החייל החרדי עם הצבא הישראלי-ציוני הוא לכאורה מעבר ממוסד טוטלי אחד לאחר. בשני המקומות יש משמעות, בשניהם "סוגרים שבת" ובשניהם פוגשים נערים צעירים אנשים רבים שלא הכירו קודם לכן. אולם הלם התרבות הוא עצום. המשמעות הישיבתית והשבת בישיבה הן חלק אינטגרלי מהמסגרת הביתית והקהילתית החרדית שהבחור מכיר מינקות. לא ניתן להשוות הכנה לחוצה לשיעור בגמרא לריצה הלוך ושוב אל פסגה של גבעה רחוקה, והגעגועים הביתה והאוכל הטפל בשבת בישיבה אינם זהים לשמירה לילית על מחנה צבאי.

מרחב "רך" יותר הוא מוסד ללימודים טכנולוגיים, שהוקם על ידי סטודנטים חרדים ועבורם. כאן הלם התרבות הוא המפגש של התלמידים החרדים עם לימודי החול ועם מורים שאינם בהכרח חרדים. ההקשר החברתי-כלכלי של הקמת המרכז הוא הניסיון להתמודד עם העוני הקשה של "חברת הלומדים" החרדית. צעירים חרדים מחפשים פתרון מהיר יחסית, של לימוד מקצוע מעשי. יתרונם המשמעותי של לימודים טכנולוגיים הוא שהתכנים בהם אינם מסוכנים, לכאורה: אין מדובר בתיאוריות סוציולוגיות ביקורתיות או פסיכולוגיות פרוידיאניות. אך נראה שהחשיפה להשכלה גבוהה אכן מפתחת את ההיבט הביקורתי בקרב התלמידים. המרואיינים הביעו כעס רב על הרבנים והמנהיגים, שאינם רואים את העוני הנורא שהקהילה החרדית חיה בו ואינם מכירים בכך שרבים מבני הנוער הנושר החרדי (השבאבניקים) פשוט אינם מתאימים ללימודי גמרא אלא לאינספור אפשרויות אחרות. את המתח התרבותי אי אפשר למנוע, גם בלימודים טכניים, ולכן ניתן לפגוש אותו גם בהתמודדות של החרדים עם המפגש בין תפיסות מוסריות דתיות לתפיסות צרכניות קפיטליסטיות. למשל, התלמידים התקשו ללמוד מתודות של שכנוע ומכירה, בטענה שאין זה מוסרי למכור מוצר לאדם שאינו צריך אותו באמת. מחסום תרבותי נוסף הוא הקושי לקבוע פגישה עם גברים חרדים. בעוד בעולם החילוני מקובל "לפתוח יומנים", המרואיינים החרדים ביקשו מהכותב שיתקשר אליהם באותו היום "ונראה". לאחר כמה גישושים ודחיות עלה הממצא שלגברים החרדים יש לוח שנה יהודי על הקיר בבית, אבל אין להם כלל יומן.

נראה שהפרק על החרדים בליכוד מוציא עוד לבנה מחומת הסטיגמות המקיפה את החברה החרדית. בעוד התפיסה המקובלת גורסת שהחרדים מצביעים כאיש אחד למפלגות החרדיות, המציאות מלמדת על מעורבותם הגוברת של צעירים חרדים במפלגות הימין הלא-חרדיות. מבחינה פוליטית יש כאן ערעור של המפלגות החרדיות, המשמשות כמרכזי כוח פוליטיים השואבים את כוחם מגדולי התורה. מעבר להקשרים התיאורטיים של המתחים בין דת ומדינה, בין יהדות לדמוקרטיה ובין חרדיות לציונות, המפגש המרתק בעיניי הוא של בחור הישיבה ש"עזב את הסטנדר" כדי לפגוש את ההווה הליברלית של המדינה החילונית. גם כאן המפגש התרבותי מלווה בביקורת קשה, הפעם כלפי חברי הכנסת החרדיים. התוצאה העיקרית של חציית הגבולות, שהפעילים עצמם מעידים עליה, היא אובדן התמימות. הנסיעה המהירה ברכבים השכורים, השימוש בטלפונים סלולריים כאשר אלו לא היו נפוצים בחברה החרדית, הישיבה המשותפת עם פעילים חילונים בסניפי המפלגה – כל אלו עושים את שלהם.

תהליך היצירה של "צולם ביום חול", סדרה דוקומנטרית על החברה החרדית, הוא הנושא של הפרק האחרון של הספר. כאן נפגשים ההיבטים המקצועיים של חקק כעיתונאי, כאתרופולוג וכיוצא. הוא מבקש להיאבק ככל יכולתו בסטריאוטיפים, ליצור סדרה רחבה, עמוקה ומגוונת, כזו

שתכשיר את הקרקע בפני הגבר החרדי הבא שיצא אל העולם. זה שלא יאמרו לו שהוא "חרדי אחר, לא כמו כל השחורים האלו". התיאור הכן של החיפוש אחר משתתפים וסיפורים לא סטריאוטיפיים מול הדרישות הלוחצות של בעלי ההון והכוח שמימנו את הסדרה יכול להיקרא כמסמך מרתק של התמודדות עם ההגמוניה.

הספר כתוב בלשון עשירה וקולחת. הוא סוקר בהרחבה תיאוריות סוציולוגיות, אנתרופולוגיות ופסיכולוגיות, ואף תיאוריות מתחום מדע המדינה. הדיון בממצאים מתכתב כראוי עם תיאוריות אלו. אך נראה לי כי כוחו העיקרי של הספר נובע מהיותו מבוסס על אתנוגרפיה המאפשרת גם למי שאינם מכירים את החברה החרדית ליהנות מתיאור גרש של קבוצה ספציפית בחברה זו.

הביקורת שלי היא על העיסוק המועט בנשים המקיפות את הגברים הללו. הרבנית עדינה בר שלום, בתו של הרב עובדיה יוסף ומייסדת המכללה החרדית, מופיעה בסדרה של חקק, וכך גם רחל שלקובסקי, המכונה "במבי", המיילדת המיתולוגית של שערי צדק. אך היכן הנשים ה"רגילות"? אלו שנשארו לבד עם הילדים כשבני זוגן שינו כיוון והלכו לצבא, ללימודים או למעורבות פוליטית? אחת מהן הוזכרה בעקיפין כאשר אחד הפעילים הפוליטיים התבונן בצעירה שעברה ברחוב. "יש לך אישה וילדים בבית", הטיח בו חברו. ורק אז גילינו שיש לפעילים הללו נשים וילדים. אמנם לכל מחקר יש גבולות, ומחקר שעוסק בגברים ובגבריות לכאורה אינו אמור לעסוק בנשים. אך מכיוון שעל פי גילם המשוער של משתתפי המחקר אפשר להניח שהם נשואים, אפשר היה אפילו לייחד פרק לשאלה כיצד הם רואים את מעורבות בנות זוגם בשינויים שעברו.

זה שנים חלוקים חוקרי החברה החרדית בשאלה אם חברה זו עוברת תהליך של הקצנה דתית או שהיא עוברת תהליך של היפתחות ו"ישראליות". מדף הספרים של המחקר החרדי מספק את התשובה: גם וגם. ייתכן שתנועת המטוטלת האינטנסיבית יוצרת מצד אחד הקצנות וחומרות, ומצד שני השתלבות והקלות. ספר זה ממוקם בצדו השמאלי של המדף, זה הרואה את תהליך ההיפתחות כתהליך מכוון בחברה החרדית. אך אין סיבה שהוא יישאר רק על המדף של חוקרי החברה החרדית, משום שגם חוקרי מגדר וגבריות, דת ומדינה, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, יוכלו למצוא בו עניין רב.